

KRIJGSGEWELD EN KOLONIE

KRIJGSGEWELD EN KOLONIE

Opkomst en ondergang van
Nederland als koloniale mogendheid

1816–2010

PETRA GROEN
ANITA VAN DISSEL
MARK LODERICH
RÉMY LIMPACH
THIJS BROCADES ZAALBERG

BOOM
AMSTERDAM

KERNREDACTIE

Prof. dr. H. Amersfoort
Dr. A.M.C. van Dissel
Prof. dr. P.M.H. Groen
Prof. dr. J. Hoffenaar
Prof. dr. W. Klinkert
Prof. dr. B. Schoenmaker

DEEL 1

De Tachtigjarige Oorlog
Van opstand naar geregelde oorlog
1568–1648

DEEL 2

Krijgsmacht en handelsgeest
Om het machtsevenwicht in Europa
1648–1813

DEEL 3

De verdediging van Nederland
Een kleine krijgsmacht tussen grote mogendheden
1814–1949

DEEL 4

In geallieerd verband
Koude Oorlog en wereldwijde inzet
1949–2014

DEEL 5

Oorlogen overzee
Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa
1595–1814

DEEL 6

Krijgsgeweld en kolonie
Opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid
1816–2010

BEELDREDACTIE Ellen Klinkers
CARTOGRAFIE Erik van Oosten
BOEKVERZORGING René van der Vooren

ISBN 978 90 2443 895 2 | NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie is een zelfstandig wetenschappelijk onderzoeks- en documentatiecentrum binnen de Nederlandse Defensie Academie (NLDA). Deze publicatie maakt deel uit van het onderzoeksprogramma van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de NLDA.

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De meningen en opvattingen die in deze publicatie worden uitgesproken, zijn en blijven voor de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur. Zij geven niet noodzakelijkerwijs de mening weer van de minister van Defensie.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher. The views expressed in this publication are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the Minister of Defence.

AFBEELDINGEN STOFOMSLAG Voorzijde: Nederlandse troepen in gevecht met Molukkers op Saparua in 1817. Zie hoofdstuk 2, p. 32.
Rug: Javaanse KNIL-militair, Batavia. Foto, ca. 1870. Ingekleurd door Erik van Oosten (NIMH) op aanwijzingen van Marc Lohnstein. Zie verder hoofdstuk 8, p. 227.

AFBEELDINGEN SCHUTBLADEN

- Voor: Kaart van de Indonesische archipel, samengesteld uit vier losse delen. Behoort bij de nota van de vice-voorzitter van de Raad van Nederlands-Indië, A. Prins, over Nederlands volkenrechtelijke positie en aanspraken in de Indonesische archipel, 18 maart 1858. Ook de inkleuring komt uit Prins' koker. Rood = Rechtstreeks Nederlands bestuur. Blauw = Nominaal Nederlands gezag. Groen = Bondgenootschappelijke verhouding. Geel = Handels- en/of vriendschapsverdrag. Ongekleurd = Geen politiek cont(r)act. Tekening, W. Beyerinck, J.M. Bruyn en J.F.W.A. Essers en gelithografeerd door F.J. Ensink, 1847. Samengevoegd en van een legenda voorzien door Erik van Oosten (NIMH).
- Achter: Kaart van Suriname, de Nederlandse Caribische eilanden en de kust van Guinea (het huidige Ghana). Tekening, E. de Geest, 1862.

Inhoud

Voorwoord 11

Inleiding 13

1 *Een nieuwe koloniale mogendheid* 19

PETRA GROEN

DEEL I

De verovering van de Indonesische archipel

2 *Terugkeer naar de Indonesische archipel 1816–1830* 27

PETRA GROEN & MARK LODERICHVS

Inleiding 27

Erfenis, overname en afbakening 27

Invechten 34

De geest van de Javaan is tegen ons: de Javaoorlog 45

— Collaboratie 49

— Militaire dwang 52

— Consolidatie 56

Conclusie 58

3 *Schoorvoetend imperialisme 1830–1873* 61

PETRA GROEN & ANITA VAN DISSEL

Inleiding 61

Om een tweede Java 61

Tussen onthouding en expansie 69

Imponeren en annexeren 75

— Imponeren: van Bali tot Asahan 76

— Annexeren: van kongsi tot sultanaat 81

De ongeregelde strijd tegen zeevolken en zeerovers 87

Conclusie 95

4 *De Atjehoorlog als school van het moderne imperialisme 1873–1914* 97

PETRA GROEN & THIJS BROCADES ZAALBERG

Inleiding 97
Oorlog en vrede 99
Boksbal 109
Een nieuwe Atjehstrategie 115
De strategie ontspoord 122
Vrees en vertrouwen 129
Conclusie 132

5 *Koortsachtig imperialisme 1894–1914* 135

PETRA GROEN

Inleiding 135
Van onthouding tot modern imperialisme 135
Wapens in de strijd 142
De Atjehstrategie en de Buitengewesten 146
— Variaties op een strategie 147
— Militair bestuur 154
Uitzonderingen 155
Conclusie 158

6 *Een staat van angst 1910–1941* 161

PETRA GROEN

Inleiding 161
Leger of politie 162
Het leger als koloniale ordebewaarder 166
Conclusie 169

7 *Militaire instrumenten van de koloniale macht 1816–1941* 171

MARK LODERICHs & ANITA VAN DISSEL

Inleiding 171
Leger 172
— Organisatie 172
— Personeel 177
 Werving van Europeanen 177
 Werving van Indonesiërs 180
 Indonesische hulptroepen 183
 Dragers en dwangarbeiders 184
— Bewapening 186
Marine 187
— Staatsmarine of regionale zeemacht 187
— Opvarenden 194
 Europees kader 194
 Indonesische schepelingen 196
 Ziekten 197
— Modernisering van de scheepsmacht 198
— Marine-etablisementen en stationsplaatsen 201
Conclusie 204

8 *De wereld van de militair 1816–1941* 207

PETRA GROEN & ANITA VAN DISSEL

Inleiding 207

De Indische tactiek van het KNIL 208

Militaire ethiek en extreem geweld 213

De Indische doctrine en militaire ethiek bij de Koninklijke Marine 217

Het beeld van de vijand 221

Eenheid en verscheidenheid 225

Een verdeelde scheepsgemeenschap 233

Paria 239

Conclusie 245

DEEL II

De ondergang van Nederlands-Indië

9 *De externe verdediging van de koloniale staat 1816–1941* 249

MARK LODERICHS

Inleiding 249

Onder een Britse paraplu 1816–1914 250

Maritieme verdediging 255

Koloniaal probleem 1914–1927 258

Washington en de Defensiegrondslagen 261

Afbraak en opbouw 1927–1941 263

Conclusie 271

10 *Invasie, bezetting en herovering 1941–1945* 273

MARK LODERICHS

Inleiding 273

De Amerikaanse oorlogsplannen 275

De Britse oorlogsplannen 276

De oorlogsplannen van Japan 278

De Maleise barrière 281

Strijd om de archipel 286

— De strijd om de Buitengewesten 286

— De Slag in de Javazee 288

— De weg naar Kalijati 290

Krijgsgevangenen onder Japans bewind 295

— Indonesische militairen van het KNIL 295

— Nederlandse militairen van het KNIL en de KM 296

Terug naar Nederlands-Indië 300

— Strategie en acties 300

— Plannen 304

Conclusie 307

11 *De oorlog met de Republiek Indonesië 1945–1950/1962* 309

RÉMY LIMPACH & PETRA GROEN

Inleiding 309

Revolutie, strijd en onderhandelingen 310

— Merdeka-Bersiap 310

— Oorlog om de bruggenhoofden 313

— Onderhandelingsresultaten 316

De uitbraak uit de bruggenhoofden 318

— Het gevecht om het bestand en verdrag 318

— De Eerste Politieke Actie — *Agresi Militer Belanda I* 322

Guerrilla en contraguerrilla 325

— Via Renville naar Yogyakarta 325

— De contraguerrilla-aanpak 327

Operatie *Kraai*: verharding en intensivering 336

— Operatie *Kraai* 336

— Contraguerrilla: déjà vu 339

De kwestie Nieuw-Guinea 1950–1962 344

Conclusie 348

12 *De krijgsmacht overzee 1945–1950/1962* 351

RÉMY LIMPACH

Inleiding 351

De oorlogsvrijwilligers van de KL 351

De dienstplichtigen van de KL 356

Ondersteunende wapens en diensten van KL en KNIL 359

Het KNIL 361

De opheffing van het KNIL 368

De Koninklijke Marine 372

De krijgsmacht voor Nieuw-Guinea 374

Conclusie 377

Intermezzo

De Nederlandse bezittingen op de Kust van Guinea 1814–1872 379

TICO ONDERWATER

De Nederlandse militaire aanwezigheid 380

Militair optreden 382

DEEL III

*Suriname en de Nederlandse Antillen:
consolidatie en verdediging 1816–1975 / 2010*

13 *Nederlands militair optreden in Suriname
en de Antillen 1816–1940* 387

PETRA GROEN & ANITA VAN DISSEL

Inleiding 387

Het militaire optreden in Suriname 389

– Vriend of vijand 389

– De krijgsmacht als plantagewacht 393

– De defensie van een verliespost 404

– Militaire bijstand 406

Het militaire optreden op en rond de Antillen 410

– Verdediging, kaapvaart en vlagvertoon 410

– Burenruzies 414

– Onderhuidse spanningen 417

– Olie, orde en rust 420

Conclusie 423

14 *Leger en vloot in Suriname en de Antillen 1816–1940* 425

PETRA GROEN & ANITA VAN DISSEL

Inleiding 425

De troepenmacht in Suriname en de Antillen 425

– Sterkte, opbouw en organisatie 425

– Samenstelling en werving van de garnizoenen 431

– Versterkingen en bewapening 435

– Een eigen wereld, een eigen cultuur 439

De zeemacht op de Antillen en in Suriname 442

– Organisatie 442

– Schepen 444

– Opvarenden 445

– Dienst in de Caribische wateren 447

Conclusie 447

15 *Oorlog en autonomie 1940–1954* 451

PETRA GROEN & ANITA VAN DISSEL

Inleiding 451

Oorlogsjaren 451

– Mobilisatie 451

– Staat van beleg 452

– Oorlog in het Caribisch gebied 456

Oorlogsorganisatie: mensen en middelen 458

– Militaire mankracht 458

– Materieel 464

Dekolonisatie en autonomie 467

– Defensie in een veranderde wereld 1945–1954 467

– Van noodverbanden naar defensieplannen 469

Conclusie 472

16 Postkoloniale koerswijzigingen 1954–1975/2010 473

ANITA VAN DISSEL & PETRA GROEN

Inleiding 473

Militaire inzet in Suriname 1954–1975 473

— Grenzen aan de bijstand 473

— De Troepenmacht in Suriname: mensen en middelen 477

Militaire inzet op en rond de Nederlandse Caribische eilanden 1954–2010 482

— Oude taken, revolutie en revolte 482

— Een nieuwe taak: maritieme drugsbestrijding 485

— Antilliaans-Nederlandse civiel-militaire samenwerking 489

Militaire middelen 490

— Inzet van Antillianen 490

— Van marinemonopolie naar een heterogene krijgsmacht 492

Conclusie 495

Slotbeschouwing 497

Militair geweld en de koloniale staat 497

Nederlands koloniale oorlogen en oorlogvoering 501

Een pantser van zelfbedrog 505

Bijlage 509

Lijst van gebruikte afkortingen in nawerk 514

Noten 516

Noten kaderteksten 574

Noten tabellen en grafieken 578

Bronnen & literatuur 582

Lijst van tabellen en grafieken 623

Lijst van kaarten 624

Register 625

Over de auteurs 643

Illustratieverantwoording 644

Voorwoord

Krijgsgeweld en kolonie is het vierde deel dat verschijnt in de serie *Militaire Geschiedenis van Nederland*. Eerder verschenen delen over de Tachtigjarige Oorlog, over de opkomst en ondergang van de Nederlandse Republiek als grote Europese mogendheid in de zeventiende en achttiende eeuw (*Krijgsmacht en handelsgeest*) en over de Nederlandse koloniale militaire geschiedenis tot 1814 (*Oorlogen overzee*). De focus van deze serie is het militaire optreden van de Nederlandse krijgsmacht. Wat waren haar doelen en middelen, wat waren de ontwikkelingen en karakteristieken van haar optreden en hoe verhoudt zich dit tot de bredere politieke, economische, sociale en culturele geschiedenis van Nederland. Juist door de inbedding in de algemene geschiedenis van Nederland moet deze militaire geschiedschrijving meer bieden dan de oude *histoire de bataille*.

De algemene thema's lopen als een rode draad door de gehele serie, maar krijgen in ieder deel een eigen invulling, naar gelang de specifieke, tijdgebonden maatschappelijke ontwikkelingen. Zo stond in *Oorlogen overzee* het militaire optreden van de twee vroegmoderne Nederlandse handelscompagnieën centraal, de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de West-Indische Compagnie. In *Krijgsgeweld en kolonie* gaat het om de militaire inspanningen van de Nederlandse staat overzee. Hoe veroverde, consolideerde en verdedigde de militaire macht van die staat het koloniale imperium? Anders dan ten tijde van de handelscompagnieën, die het voornamelijk te doen was om een handelsimperium, richtte Nederlands koloniale project zich in de negentiende en twintigste eeuw op koloniale staatsvorming. Welk militair fundament lag daaraan ten grondslag? Hoe voerde de koloniale staat oorlog? Wat waren de kenmerken ofwel de eigenaardigheden van het militaire optreden overzee? Welke verschillen zijn hierbij te signaleren tussen het rijk in Zuidoost-Azië en dat in het Caribisch gebied?

Dergelijke vragen waren in 2006, toen het eerste plan voor dit deel op papier werd gezet, geen onderdeel van een groter maatschappelijk en historisch debat. De laatste jaren wordt er echter wel — en soms op felle toon — een debat over het koloniale verleden van Nederland gevoerd. Deze studie kan daaraan, zo hopen wij, de nodige verdieping bieden. Evenals

de andere delen uit de serie is zij namelijk niet alleen bedoeld voor militair-historici en defensiespecialisten, maar ook voor historici, geschiedenisdocenten en -studenten in het algemeen en voor iedereen die geïnteresseerd is in Nederlands militaire — en in dit geval ook koloniale — verleden.

Krijgsgeweld en kolonie heeft een lange geschiedenis. Velen hebben er in verschillende vorm een bijdrage aan geleverd. Als eerste moet genoemd worden dr. Ellen Klinkers. Zij tekende voor de beeldresearch waarmee een uitgave in deze serie valt of staat. Tevens bekritiseerde zij als Suriname-specialist de hoofdstukken over de militaire geschiedenis van Suriname en de Antillen. Het hele manuscript werd, tot tweemaal toe, van kritisch en opbouwend commentaar voorzien door koloniaal historicus bij uitstek, dr. Elsbeth Locher-Scholten. Drs. Marc Lohnstein, assistent-conservator van Museum Bronbeek, was onvermoeibaar om de lacunes in onze militair-technische kennis op te vullen. NIMH-collega Maaïke van der Kloet MA heeft regelmatig en blijmoedig bijgesprongen als onderzoeksassistent. Tico Onderwater MA schreef de uitvoerige kadertekst over de Nederlandse militaire presentie op de West-Afrikaanse Goudkust in de negentiende eeuw. Daarnaast konden we terugvallen op de gespecialiseerde kennis van dr. Leo van Bergen, prof. dr. Ulbe Bosma, dr. Wim Decherling, Azarja Harmanny MA, dr. Jurriën de Jong, dr. Stan Meuwese, John Klein Nagelvoort, drs. Harm Stevens, dr. Elly Touwen-Bouwsma, drs. Pauljac Verhoeven en Esther Zwinkels MA. Ook op medewerkers van musea en archieven deden wij nooit tevergeefs een beroep. Een boek als dit kan niet gelezen worden zonder kaarten. Erik van Oosten tekende hiervoor. De redactie van dit deel was in de vertrouwde handen van drs. Minte Kamphuis en Boom-redacteur Sjoerd de Jong. Voor de vormgeving zorgde opnieuw René van der Vooren. Prof. dr. Petra Groen fungeerde als projectleider en eindredacteur, in de laatste fase als projectleider bijgestaan door dr. Christiaan van der Spek. Ten slotte past een woord van dank voor de oud-directeur van het NIMH, drs. Piet Kamphuis en zijn opvolger, prof. dr. Ben Schoenmaker, die dit project door dik en dun zijn blijven steunen.

De kernredactie

Een groep 'kolonialen' — vrijwilligers voor het Nederlands-Indische leger — in Rotterdam op weg naar hun inscheeping. Naast rekruten lopen ook enkele veteranen mee, zoals uit hun onderscheidingen is op te maken. Een gewapende geleide van mariniers moet voorkomen dat deze mannen, die voor twee, vier of zes jaar hebben getekend, zich op het laatste moment bedenken. Olieverf op doek, Isaac Israëls, Het transport der kolonialen, 1883–1884.

Inleiding

Koloniale geschiedenis is militaire geschiedenis. De Europese expansie in Amerika, Azië en Afrika na 1492 was een politiek, economisch, sociaal en cultureel proces, maar zij was bovenal een gewelddadige aangelegenheid.¹ Dit geldt ook voor het overzeese imperium dat Nederland in vier eeuwen opbouwde en verloor. In de zeventiende eeuw hadden de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië en de West-Indische Compagnie in Zuid-Amerika en de Cariben een groot handelsimperium veroverd. Dat hield stand tot een golf van revolutionair en napoleontisch geweld de machtsverhoudingen in Europa en zijn koloniën rond 1800 op hun kop zette.² Toen in 1814 de kruiddamp optrok, kreeg het nieuwe Nederlandse koninkrijk door Brits toedoen een groot deel van de vroegere ‘overzeese bezittingen’ terug. In de eeuw die volgde, breidde Nederland vanuit de handelssteunpunten in de Indonesische archipel zijn gezag met veel militair geweld uit. Het heerste uiteindelijk over een imposant eilandenrijk dat zich uitstreckte van Sumatra in het westen tot Nieuw-Guinea in het oosten. Tegelijkertijd consolideerde het, zonder veel militaire inspanningen, zijn macht in de Zuid- en Midden-Amerikaanse koloniën Suriname en de Antilliaanse eilanden. Alleen het steunpunt Elmina aan de westkust van Afrika deed Nederland in 1872 van de hand, om de handen vrij te krijgen in Nederlands-Indië.

Het imperium in Azië ging halverwege de twintigste eeuw in twee oorlogen ten onder. Eerst veroverde Japan in 1942 de archipel. Na Japans capitulatie in 1945 vocht Nederland tevergeefs een vier jaar durende oorlog uit tegen de Indonesische nationalisten en moest het in 1962 onder Indonesische militaire en internationale politieke pressie ook Nieuw-Guinea opgeven. Van het ooit zo grote imperium resteerden slechts Suriname en de Nederlandse Antillen. Na de gewelddadige revolutie in Willemstad op Curaçao in 1969 wilde Nederland ook af van deze brokstukken van zijn koloniaal verleden omwille van zijn internationale imago. In 1975 kreeg Suriname zijn onafhankelijkheid. De Boven- en Benedenwindse Eilanden bleven op eigen aandrigen deel uitmaken van het Nederlandse koninkrijk, ook na de her-

structurering daarvan in 2010, het eindpunt van deze studie.

Dit boek handelt over de Nederlandse militaire geschiedenis in zijn (vroegere) koloniën in de afgelopen twee eeuwen. Het is geen onderwerp dat in de Nederlandse historiografie veel aandacht heeft gekregen. De geschiedschrijving concentreerde zich vooral op de economische, politieke en sociaal-culturele aspecten van het koloniale project.³ Het krijgsgeweld waarmee deze koloniën werden veroverd en de macht werd geconsolideerd, bleef, evenals de militaire strijd waarmee ze verloren gingen, tot voor kort onderbelicht.

Over de militaire geschiedenis van Suriname en de Antillen vanaf 1816 zijn de publicaties op de vingers van twee handen te tellen.⁴ De militaire geschiedschrijving over de bouw van het imperium in Azië na 1816 heeft vooral rond 1900 de pennen van militaire auteurs in beweging gebracht.⁵ Moderne geschiedschrijving over de militaire aspecten van de koloniale eeuw van Nederland⁶ verscheen de laatste decennia slechts druppelsgewijs.⁷ Daarnaast leverden vanaf de jaren 1970 vooral de Tweede Wereldoorlog in Azië en in mindere mate de oorlog met de Republiek Indonesië een kleine stroom aan militair-historische studies op.⁸ Pas de laatste jaren is de aandacht voor de dekolonisatieoorlog en met name het extreme Nederlandse geweld daarbinnen snel toegenomen.⁹ Bij het afronden van dit manuscript, bijvoorbeeld, verschenen de studie van David Van Reybrouck over de onafhankelijkheidsstrijd en Martin Bossenbroeks werk over de eind- en beginstrijd om Nederlands-Indië.¹⁰ Dit langetermijnperspectief zien we ook terug in het enkele jaren eerder verschenen *Koloniale oorlogen in Indonesië* van Piet Hagen, waarin hij vijf eeuwen koloniale oorlogen in en om de Indonesische archipel inventariseert en beschrijft.¹¹

Opvallend in de historiografie van ruwweg de laatste tien jaar is dat de auteurs zich verantwoorden voor hun visie op Nederlands koloniaal verleden — of het kolonialisme in den brede.¹² Dit bracht Bossenbroek tot de stelling dat er sprake is van een